

Sverige i framtiden: Forskningsprogram för Institutet för Framtidsstudier 2009-2013

Institutets verksamhet har kommit att vägledas av de forskningsprogram som styrelsen fattar beslut om. Institutet skall under de kommande fem åren bedriva studier på de för svensk samhällsutveckling angelägna forskningsuppdrag som identifieras i det nya forskningsprogrammet under rubriken "Sverige i framtiden". Det är Institutets sjätte forskningsprogram i ordningen. Nedan redovisas ett antal allmänna överväganden och utgångspunkter för Institutets verksamhet. Därefter skisseras den tematiska inriktningen på nästa forskningsprogram liksom dess organisering. Innehållet i programmet kommer att utvecklas och kompletteras under programperioden i syfte att fullt utnyttja Institutets flexibla organisation.

Utgångspunkter

Sverige står inför viktiga vägval. De handlar om hur vi för framtiden kan organisera våra samhällsinstitutioner och om hur vi kan förhålla oss till vår omvärld på sätt som också på lång sikt främjar vår egen och andras välfärd. Behoven av att fördjupa kunskaperna kring de globala och nationella förändringsprocesser som formar vårt framtida handlingsutrymme är stora.

Institutet för Framtidsstudier har en unik position i svensk samhällsforskning och debatt. Institutets komparativa fördelar är uppenbara när det gäller att bedriva tvärvetenskaplig spetsforskning, policyrelevant analys, metodutveckling för framtidsstudier och strategisk omvärldsanalys på vetenskaplig grund. Institutet härbärgerar en av de få verkligt välfungerande tvärvetenskapliga miljöerna i svensk samhällsforskning, där forskarna också i praktiken arbetar över disciplinränserna. Detta är ett fruktbart förhållningssätt i strävan efter att utveckla nya perspektiv på morgondagens utmaningar. Institutet saknar egen forskarutbildning men fungerar i praktiken som en tvärvetenskaplig forskarskola för doktorander knutna till olika universitet. Verksamheten är policyrelevant med sin institutionella inriktning och utgör därmed en viktig brygga mellan vetenskap och politik. De stora behov av omvärldsanalys som finns i samhället gör det angeläget att utveckla ett systematiskt vetenskapligt förhållningssätt och adekvata metoder.

Med sin renodlade projektorganisation och den flexibilitet som följer med avsaknaden av fasta forskartjänster, har Institutet särskilda förutsättningar att göra strategiska satsningar på nya områden. Institutets verksamhet har växt mycket kraftigt under senare år. Det är en konsekvens av stora framgångar avseende extern finansiering, bland annat från forskningsråden, medan statsbidraget endast ökats i nominella termer. Ambitionerna att söka extern finansiering för fördjupad forskning är fortsatt högt ställda. Det gäller också strävan att motivera statsmakterna att satsa mer på framtidsstudier via statsbudgeten. Under alla omständigheter utgör väletablerad externfinansierad forskning en viktig del av Institutets verksamhet och är en god indikator på kvaliteten i de studier som bedrivs av Institutets forskare.

Den särställning som Institutet har i forskning och samhällsdebatt ger goda skäl att tro att det genom sin oberoende ställning kan utgöra en arena för forskare från olika universitet och högskolor som arbetar med gemensamma problemställningar. Därmed finns det unikt goda möjligheter att samordna forskning med hög kvalitet, inte minst mot bakgrund av de välutvecklade nationella och internationella nätverk som Institutets forskare är kopplade till. Det finns ett stort nationellt och internationellt intresse för de studier som Institutet bedriver och ett antal aktörer vill ingå i samarbeten med oss.

Institutet har en stark vetenskaplig publicering. Utifrån denna grund arbetar vi aktivt med vår utåtriktade verksamhet; kvartalstidskriften *Framtider*, våra månatliga halvdagskonferenser *Framtidsfokus*, vår skriftserie och vår hemsida, samt hundratals föredrag och andra utåtriktade aktiviteter. Därmed bidrar vi med kunskapsunderlag till diskussionen om olika handlingsalternativ för politikens framtida inriktning, vilket är ett viktigt komplement till de rent värderingsgrundade element som också har sin självklara ställning i framtidsdebatten.

Vetenskapligt program

Samhällets institutioner i form av marknad, stat, civilsamhälle och familj påverkar människors handlande genom en blandning av resursfördelning, incitament, normer och vanor. Samhället förändras när våra regelsystem och människors beteenden ändras. Beslut av enskilda individer och hushåll på mikronivå kan få stora konsekvenser också på makronivå. Samtidigt låter sig inte samhällen prognostiseras. Det beror dels på att samhällsvetenskaplig forskning inte genererar tillräckligt starka samband för att kunna göra säkra förutsägelser, dels på att den påverkar sitt forskningsobjekt: Människor är handlande varelser som reagerar på sin omvärld, däribland de bilder av framtiden som olika aktörer producerar.

Några förhållanden vet vi dock mer om än andra. Ett är att vår befolkningsstruktur kommer att generera ett åldrande samhälle. Ett annat är att de förändringar som sker i samhället i väsentliga avseenden påverkas av de institutionella förhållanden och regelverk som existerar idag. Institutioner är en uppsättning lagar och normer som syftar till att organisera olika former av social verksamhet. För framtidsstudier är institutionella perspektiv fruktbara eftersom institutioner i sig utgör tröghetsfaktorer och de sätter gränser för vad som uppfattas som möjligt att göra. Spänningsfältet mellan befolkningsstruktur och institutioner är alltså en viktig framtidsfråga där systematiska studier kan bidra till att klargöra vägval och handlingsalternativ.

Inom ramen för det kommande programmet utgör den europeiska integrationen av samhällsinstitutionerna en särskild utmaning. Även andra internationella organisationer än EU och dess struktur är viktiga att analysera om vi vill öka kunskaperna kring hur samarbete kan användas som strategi för att hantera hot och utmaningar. Det är inte alltid som ny politik initieras på den nationella nivån och därför behöver vi studera hur idéer och strategier sprids mellan länder.

Institutets studier bedrivs i projektform. De internfinansierade projekten är tänkta att utvecklas i en cykel med identifierbara faser. De startas som **utvecklingsprojekt** med något som kan liknas vid såddfinansiering. De projekt som prioriteras ges en rejäl finansiering över treårsperioder som tematiska **programprojekt**. De teman som sedan etablerats på Institutet i form av publiceringar och kvalificerade forskare kallas profilområden. Dessa områden ges viss finansiering i syfte att stödja ansökan om och ledning av **externfinansierade projekt**.

Arbetet i nästa forskningsprogram organiseras alltså företräddelsevis i treåriga tematiska **programprojekt** under kvalificerad projektledning. Programprojekten får delvis olika startdatum över den kommande programperioden. Den nuvarande personalen uppmanas liksom nyrekryterade forskare att söka extern finansiering för nya projekt. Nya teman och projekt skall tillföras programmet efter hand och i takt med att Institutets finanser tillåter detta. Ny Vd rekryteras under programperiodens senare år för att inleda arbetet med det sjunde forskningsprogrammet med start 2014.

Styrelsen har fattat beslut om att år 2009 starta fyra nya programprojekt: (i) Metaanalys av omvärldsanalys och metodutveckling för framtidsstudier blir ett särskilt tema under rubriken *Framtidsstudier om framtidsstudier*. De nya satsningarna kommer i övrigt att läggas på (ii) *Välfärdsstatens finansiering*, (iii) *Integration och pluralism i det framtida samhället*, och (iv) *Det sociala utanförskapets orsaker och konsekvenser*. Under rubriken ”Prioriterade teman: programprojekt 2009-2011” nedan beskrivs dessa fyra områden mer utförligt.

Ytterligare tematiska uppslag beskrivs under rubriken **utvecklingsprojekt**. De har fått följande rubriker: *Konsekvenser av klimatförändringar*, *Konsekvenser av teknikutveckling*, *Genus, omsorg och livscykeln*, och *Nationell och global migration*. Under 2009 och 2010 kommer ett antal pilotstudier att genomföras för att precisera dessa utvecklingsprojekt. Även andra teman kan bli föremål för pilotstudier. De teman som är föremål för program- eller utvecklingsprojekt aktualiserar ekonomiska, politiska och sociala aspekter på samhällsutvecklingen. Styrelsen menar att detta under programperioden inte utesluter teman som har nära anknytning till natur (klimat) eller teknik, men för ett litet institut med begränsade resurser vore det inte optimalt att fokusera på klimat och teknik i sig, utan snarare på deras sociala konsekvenser och samhällets möjligheter att påverka dessa villkor. Det är fruktbart att anlägga ett genusperspektiv på de teman som hittills utmejslats men den framtida genusordningen i samhället kan även bli tema för ett eget programprojekt under perioden. De nationella och globala migrationsfrågorna kan också bli fokus för prioriterade satsningar.

Institutets forskare har redan säkrat finansieringen för en rad projekt som kommer att bedrivas in i nästa programperiod. Av flera skäl är dessa projekt av utomordentlig betydelse för den vetenskapliga och övriga verksamheten vid Institutet. De innebär viktiga fördjupningar av den vetenskapliga verksamheten kring viktiga framtidsteman och en kontinuitet i personellt avseende. Dessutom är det uppenbart att de kan bidra till att ge synergieffekter för såväl de nya satsningar vilka redan beslutats som ytterligare nya satsningar inom ramen för programmet. Vi har identifierat följande fem **profilområden**: *Befolkning och ekonomi*, *Regionernas omvandling*, *Barns och ungdomars uppväxtvillkor*, *Socialpolitik och ofärd* och *Den europeiska sociala modellen*.

Det internationellt jämförande perspektivet fördjupas genom deltagandet i såväl nordiska och europeiska som andra internationella nätverk. Institutets utåtriktade verksamhet i dess olika delar skall inför den nya programperioden fortsätta att utvecklas.

Prioriterade teman: Programprojekt 2009-2011

Framtidsstudier om framtidsstudier

Institutets studier syftar till att på vetenskaplig grund belysa de stora framtidsfrågorna och verka för en offentlig debatt kring framtiden. Detta ger en särställning i Sverige och internationellt, dels gentemot den forskning som bedrivs vid universitet och forskningsinstitut, dels gentemot den mängd av olika företag och organisationer som på olika sätt sysslar med framtidsstudier. Institutet har ett uttalat tvärvetenskapligt perspektiv där forskningen inte främst syftar till att slå fast hur framtiden kommer att bli utan att belysa möjligheter, alternativ, och handlingsutrymme. Vi arbetar därmed annorlunda än gängse forskning och vi är inte heller ett policyinstitut eftersom vi sällan ger policyrekommendationer. Vår vetenskapliga utgångspunkt skiljer oss från den stora mängd av olika konsultföretag, institut, intresseorganisationer, myndigheter och företag som på andra sätt sysslar med framtidsstudier i omvärlden. Kombinationen av vetenskapliga perspektiv och metoder och en öppenhet inför framtiden kan tillföra den offentliga debatten helt central kunskap kring samhällsutvecklingens stora frågor.

Inom det stora framtidsstudiefältet ryms en rad olika perspektiv, från det som vi själva vill kalla framtidsstudier till den så kallade omvärldsanalysen, scenariekonstruktion, framsyn och andra metoder för rådslag om framtiden. Få av dessa perspektiv står på vetenskaplig grund. Många aktörer inom framtidsfältet är institutioner som ägnar sig åt vad som snarare kan kallas framtidskommunikation, och som är inriktad på att producera starka budskap om hur framtiden kommer att bli. Institutets forskning utgör ett viktigt komplement och en potentiellt balanserande faktor till dessa framtidsproducenter.

Institutet bedriver därför också forskning som tar ett kritiskt och historiskt perspektiv på framtidsstudier och framtidsanalys, och avser att under kommande programperiod ytterligare stärka denna inriktning. Medvetenheten om egenarten i vårt eget perspektiv är grunden, men det krävs också en ständig reflektion och självkritik.

Institutet genomför ett projekt om omvärldsanalys som metod, dess kunskapsmässiga grund och hur svenska myndigheter arbetar med omvärldsanalys. Vi medverkar i internationella framtidsforskningskonferenser och följer utvecklingen inom europeiska och andra framtidsstudieprojekt. Ett tvärvetenskapligt antologiprojekt, Fjorton perspektiv på framtidsstudier, kring olika vetenskapliga perspektiv på framtiden vid Institutet har lagt en grund för det fortsatta arbetet. Ett externfinansierat projekt kring den långsiktiga förändringen av framtidsstudier och långtidsplanering har tillkommit. Utifrån en hypotes om "framtidens privatisering" diskuteras centrala demokratiaspekter på hur framtidskunskap skapas och vem som idag styr över våra framtidsbilder. Ett idéhistoriskt perspektiv på framtidsbilder förr och nu tjänar ett viktigt syfte: att ställa samtidens framtidsfrågor i kritisk belysning och påvisa hur antaganden om framtiden i historiskt perspektiv alltid ter sig som variabla och beroende av strömningar i samtiden. 'Metastudier' av framtidsstudier såsom de bedrivs hos oss och hos andra har därför en central betydelse för Institutets forskning. De bidrar till att utveckla metoder och teorier inom fältet, och att kritiskt granska framtidsanalysernas kunskapsgrund.

Den forskningsbaserade ansatsen har den styrkan att den tar i anspråk tunga trender, historiens regelbundenhet och att den ger grund för en kumulativ kunskapsprocess. Nästa forskningsprogram strävar till att utveckla arbetet med att koppla ihop dessa perspektiv. Metastudier av framtidsstudier kan bidra till att vi hittar en rimlig balans mellan vetenskap

och välgrundade spekulationer, och till att vi upprätthåller den viktiga diskussionen om de framtidsbilder som präglar vår samtid och på vilken grund dessa står.

Välfärdsstatens finansiering

Frågan om välfärdsstatens finansiering är en central framtidsfråga för vår typ av samhälle. Ekonomisk globalisering och demografisk förändring är två trender som utmanar möjligheterna att hållbart finansiera framtidens välfärdsstater. Ökad ekonomisk integration leder till att en del skattebasers rörlighet ökar och att de samhällsekonomiska kostnaderna för beskattning stiger. Framväxten av ett åldrande samhälle för med sig ökade krav på omfördelning mellan generationerna. Kombinationen av dessa processer utgör en svårlöst ekvation: Kostnaderna för den åldrande befolkningens vårdbehov skall täckas samtidigt som den förvärvsarbetande befolkningen relativt sett blir mindre.

Skatter, avgifter och deras utformning har avgörande betydelse för hur samhället organiseras ekonomiskt och för de normer som reglerar relationerna mellan människor och behöver därför studeras flervetenskapligt. Komparativa metoder gör det möjligt att analysera konsekvenserna av olika institutionella val. Den breda kompetensen vid Institutet gör att välfärdsinstitutionernas framtida finansiering kan studeras både i intergenerationellt och institutionellt perspektiv. De planerade studierna är komparativa, med jämförelser såväl i tid som i rum och de omfattar länderjämförelser på makronivå liksom analyser på mikronivå och historiska studier.

Ett övergripande mål för studier av intergenerationell omfördelning inom ramen för programprojektet är att förstå skatternas roll för samspelet mellan åldersgrupper över tid. Intergenerationella studier av omfördelning tar utgångspunkt i den varierande graden av ekonomisk aktivitet som människor befinner sig i över livsrytmen. Enligt detta perspektiv är de utmaningar som följer av en åldrande befolkning förbundna till svårigheterna att få till stånd den omfördelning som krävs då människors perioder av beroende förlängs. Större delen av omfördelningen sker idag genom den offentliga sektorn.

Vi vet ganska väl hur den offentliga konsumtions- och transfereringsprofilen är utformad. Mindre är dock känt om den privata sidan och om skatternas roll här. Hur arv och privata gåvor överförs mellan generationer i ett samhälle påverkar möjligheten att försörja behövande grupper. Migration ger exempel på hur olika former av kapital flyttar över gränserna. Allt fler löntagare i en global ekonomi kommer att betala sociala avgifter i andra länder än i sitt hemland. Sådan migration måste kunna ske under säkra former om den skall bli till ömsesidig nytta. Frågan om portabilitet, om möjligheten för arbetskraften att bära med sig sociala rättigheter över nationsgränserna, är en viktig fråga där kunskaperna fortfarande är små.

Den andra huvuduppgiften för programprojektet är att genom internationella jämförelser identifiera och studera olika skatteregimer med särskild hänsyn till skatternas och avgifternas utformning. Den institutionella analysen av skatteregimer kompletterar studiet av omfördelning mellan generationer och utgör en ingång till studiet av skattepolitikens utveckling och dess effekter i olika avseenden. Analyser av olika skatteregimers effekter berör hur skatter och avgifter genom sin utformning förmedlar ekonomiska incitament och normer som strukturerar människors livsval.

Hur olika länder utformat sina välfärdsinstitutioner har också fått konsekvenser för hur de finansierats. Den nära relationen mellan välfärdsinstitutionerna och finansieringsformerna märks tydligt genom det utbredda bruket av skatteutgifter – ”den dolda välfärdsstaten”. Skatteutgifter är ett alternativ till åtgärder över statsbudgetens utgiftssida som väcker frågor om hur fördelning mellan generationer och mellan olika samhällsgrupper sker i ett samhälle. Bruket av skatteutgifter är dessutom viktigt vid bedömningen av skatternas effekter i olika avseenden. Inte minst aktualiserar de frågan om hur skattepolitiska institutioner reglerar relationen mellan män och kvinnor, särskilt med hänsyn till deras deltagande på arbetsmarknaden.

Slutligen är historiska och komparativa studier av skatteregimers historiska framväxt en viktig del av temat och syftar till att lägga i dagen de politiska drivkrafterna bakom skatteregimernas olika utveckling. Temat tar fasta på att skatter är under ständig förändring och att de över tid regelbundet anpassas och omformas till nya omständigheter. Här finns goda förutsättningar att lära av historiska exempel vad gäller såväl hinder som drivkrafter för stegvisa eller enskilda och genomgripande skattereformer.

Integration och pluralism i det framtida samhället

I de europeiska välfärdsstaterna är integration en central framtidsfråga. Visioner om delaktighet, samhörighet och hög legitimitet för demokratiska institutioner utmanas av samtidens farhågor för etniskt grundad intolerans, segregation och i förlängningen splittrade samhällen. En lyckosam integration av människor med olika etnisk bakgrund pekas ofta ut som nyckeln till de europeiska demokratiernas utveckling.

Problemet är emellertid att vi alltså endast har vaga kunskaper om hur integrationsprocesser i praktiken kan främjas. Reell demokrati i ett pluralistiskt samhälle – och vi rör oss i globaliseringens tidevarv mot en allt påtagligare pluralism – innebär att förutsättningarna för inkludering och delaktighet inte styrs av samhällets etniska, socioekonomiska och demografiska kategoriseringar. Genom en brett upplagd analys, som drar nytta av Institutets tvärvetenskapliga karaktär och vida forskarnätverk, syftar projektet till att bidra med ny kunskap till den offentliga debatten om framtidens integrationspolitik. Vår utgångspunkt är att analysen vinner på en helhetsorienterad syn på sambanden mellan individers och grupperns identiteter och förutsättningarna för delaktighet i ett pluralistiskt samhälle. Tre nyckelord som vi ska förhålla oss till blir därigenom *integration*, *samhälle* och *identitet*.

Den etniska mångfalden i Sverige och jämförbara länder aktualiserar för det första grundläggande frågor kring politisk integration. Vi bör fråga oss vilken politik som faktiskt har utvecklats, och vilka styrningsstrategier som har tillämpats och vilka effekter av den förda politiken som kunnat observeras. För att utvärdera den politiska integrationens resultat fordras teoretiskt och empiriskt allsidiga analyser av rådande strukturer som kan påverka politiskt deltagande och politisk mobilisering.

Sammankopplad med den politiska integrationen är social och ekonomisk integration. Här fordras tillförlitliga kartläggningar av variationer i utbildningsnivå, inkomst och sysselsättning mellan grupper med olika etnisk bakgrund. Vi behöver också mer kunskap om hur bostadsmönster utvecklas i städer och på landsbygden. Demografiska trender och framtida migrationer får stor betydelse för offentliga aktörers handlingsutrymme. Vid Institutet finns en stark forskningsmiljö för både demografiskt och geografiskt baserade framtidsstudier.

Ett mer övergripande problem är vilken modell eller strategi ett samhälle väljer för att hantera en multietnisk verklighet. Mycket talar för att Sverige förutsätts anpassa den nationella politiken till övernationella regelverk om minoriteters rättigheter, delvis i strid med svensk tradition på området. Metaforen ”det mångkulturella samhället” slog igenom i Sverige under 1980-talet. Ett bejakande av kulturell valfrihet antogs vara förenligt med sär rättigheter för etniska minoriteter. Sedermera har dock begreppet mångkulturalism ifrågasatts från flera håll. Kritiker har bland annat hävdats att det bygger på en statisk syn av kulturell identitet. Vad som behöver utforskas ytterligare är hur politiker och andra aktörer har använt begreppet ”mångkulturalism”, och vilken roll det har spelat i välfärdsstatspolitiska strategier.

Med hjälp av begreppet intersektionalitet har man riktat fokus mot hur olika sociala kategoriseringar, och olika erfarenheter av över- och underordning, ofta samspelar med varandra. Vid Institutet för Framtidsstudier kan vi i detta sammanhang bland annat bygga vidare på tidigare undersökningar som har behandlat individens identitet och manöverutrymme i skiftande regionala miljöer.

I ett vidare framtidsinriktat sammanhang ska vi inom programprojektet också förhålla oss till lika intressanta som motstridiga hypoteser om globaliseringens konsekvenser. Globaliseringen antas kunna homogenisera såväl som fragmentisera: den lägger å ena sidan grunden för en universalistisk eller kosmopolitisk tankefigur om ”global gemenskap”, men den frammanar å andra sidan också motrörelser baserade på etnisk renässans, nynationalism och religiös väckelse. En rad framtidsscenarier är möjliga. Medan vissa pekar på en alltmer konfliktfylld värld och nationalstaternas successiva sönderfall, talar andra om ett framtida solidariskt och kosmopolitiskt medborgarbegrepp och även om globala omsorgs- och familjeband.

En väsentlig uppgift inom programprojektet blir också att utveckla redan initierade samarbeten med de svenska universitetsmiljöer i vilka frågor om etnicitet, rasism, integration och migration får särskild uppmärksamhet.

Det sociala utanförskapets orsaker och konsekvenser

Fattigdom, socialt utanförskap och marginalisering är frågor som står högt på den politiska agendan i Sverige och inom EU. Frågan om socialt utanförskap rymmer flera dimensioner. Mycket av forskningen handlar om etableringssvårigheter på arbetsmarknaden, inte minst när det gäller ungdomar och invandrare. En annan viktig dimension av det sociala utanförskapet handlar om individens relationer med familj, vänner och det civila samhället.

Detta forskningstema engagerar forskare från olika vetenskapliga discipliner och fokus ligger på framförallt två övergripande problemområden: *det sociala utanförskapets dynamik* och *boendesegregation*. Att öka kunskaperna om olika marginaliseringsprocesser och hur de fungerar över livscykelns är viktigt, dels därför att det handlar om grundläggande välfärdsfrågor, dels därför att det tydliggör vad samhällets institutioner kan göra för att motverka marginalisering och utanförskap. Vi kommer under denna programperiod att fördjupa studiet av longitudinella data och utveckla analysen av utanförskapets dynamik på några strategiska områden. För frågorna om utanförskapets orsaker och konsekvenser kommer fokus att dels ligga på uppväxtvillkor och skolgång, dels på utbildningssystemets, arbetsmarknadens och välfärdsstatens funktionssätt och organisering. Eftersom såväl utbildningsvägar, etableringsmönster och arbetsmarknad skiljer sig åt mellan män och kvinnor kommer genusaspekter att vara centrala.

Vi kommer även att undersöka om det sociala utanförskapets orsaker förändras över tid. Bland unga vuxna har det skett en ökning av andelen som varken har arbete eller studerar, en ökning som inte enbart kan förklaras av konjunkturmässiga förändringar på arbetsmarknaden. Det ställer arbetsmarknadens, utbildningsväsendets och välfärdsstatens institutioner inför nya utmaningar. För att analysera nationella institutioners funktionsätt använder vi en komparativ ansats där länder med olika institutionella lösningar jämförs med varandra.

Ytterligare ett uttryck för marginalisering och utanförskap som vi vill uppmärksamma är långvarigt socialbidragstagande. Vi kommer särskilt att studera situationen för ungdomar och invandrare och betydelsen av utbildning för dessa gruppers risk att få socialbidrag. När det gäller ungdomars och invandrades chanser att lämna ett långvarigt socialbidragstagande kommer vi också att undersöka effekter av kommunernas skilda arbetsätt.

En annan viktig framtidsfråga är betydelsen av utbildningsfattigdom för marginalisering och risken att hamna i socialt utanförskap. Förändras denna risk över tid för dem som inte fullgjort grundskolan eller gymnasium? Denna fråga är relevant mot bakgrund av att kvalifikationskraven på arbetsmarknaden har ökat och att allt fler individer fortsätter till och går ut gymnasieskolan. Vi har även för avsikt att mer i detalj undersöka de faktorer som samvarierar med individens sannolikhet att lämna gymnasieskolan eller ha ofullständig slutbetyg.

Samtidigt pågår nu ett generationsskifte på den svenska arbetsmarknaden. En stor ungdomskohort är på väg in på arbetsmarknaden och den stora fyrtiotalistkohorten är på väg ut. Men den ungdomskohort som är på väg in på arbetsmarknaden kan inte direkt ersätta fyrtiotalisterna. De saknar erfarenhet, de bor inte på samma orter och de har andra typer av utbildning. En djupare förståelse av etableringsprocesser och hur de påverkas av den svenska institutionella ramen menar vi därför är viktig för den omställning som nu sker på den svenska arbetsmarknaden. Samtidigt har det skett förskjutningar uppåt i åldrarna när det gäller vuxenetableringen bland de yngre, speciellt vad gäller högre utbildning och familjebildande. Dessa förändringar ställer en rad frågor inför den närmaste framtiden. Den försenade vuxenetableringen bland yngre är exempelvis svårförenlig med behoven att öka antalet skattebetalare, vilket i sin tur får konsekvenser för statliga åtaganden på bl.a. välfärdsområdet.

Boendesegregation är ett *rumsligt* uttryck för social och ekonomisk ojämlikhet och kan ses som en riskfaktor för socialt utanförskap. Den kan också vara en effekt av ökat socialt utanförskap. Trots senare års metodutveckling när det gäller möjligheterna att isolera effekter av den sociala omgivningen *i sig* på olika typer av utfall har vi fortfarande begränsade kunskaper om boendesegregationens konsekvenser. Vi avser att fördjupa våra studier om boendesegregationens konsekvenser genom att undersöka effekter av segregation på bl.a. ohälsa, skola och politiska resurser. Forskningen kring den etniska och den socioekonomiska segregationens konsekvenser kommer att ske i samarbete med forskare vid CHES, Stockholms universitet. Här kommer det att ske ett samarbete med forskarna i temat *Integration och pluralism*.

Utvecklingsprojekt

Konsekvenser av klimatförändringar

Betydande klimatförändringar har alltmer kommit att framstå som den mest sannolika framtiden. Frågor om hållbarhet och sårbarhet, om vilka grupper och områden som drabbas, om nya drivkrafter för migration, transporter, stadsbyggnad, markanvändning etc., framstår som centrala.

Klimatfrågan är också kopplad till frågan om tillgång och efterfrågan på biologiska resurser i ett globalt perspektiv. Den befolkningsutveckling som FN förutser och den ekonomiska tillväxt som kan förväntas följa i spåren på denna, är inte förenliga med dagens produktions- och konsumtionsmönster. Om det sker en anpassning till vad naturen tål genom effektivisering och ändrade konsumtionsmönster, eller om utvecklingen bryts av katastrofer och/eller resurskonflikter är en öppen fråga.

Båda dessa upplevda hot, som också är vetenskapligt väl belagda, pekar mot omfattande institutionella förändringar; värderingsförändringar, nya politiska mål och medel, internationalisering av politik, en annorlunda energisituation etc. Här vill vi peka på två områden som vi avser att uppmärksamma under de kommande tre åren. Det ena rör "klimatfrågans fördelningseffekter" och det andra är "skogsbruket ett globalt naturresursperspektiv"

Den framväxande klimatpolitiken i olika delar av världen kommer också att ge högre energipriser. Stigande skatter på koldioxidutsläpp och handel med utsläppsrätter är redan på dagordningen. En central fråga är hur den energiomställning, som ligger i förlängningen av IPCC:s framtidsscenarioer, påverkar inkomsten för olika grupper i samhället och inkomstfördelningen totalt sett. Fördelningseffekterna av klimatförändringen är ett viktigt forskningsområde och nödvändiga data och huvudsaklig kompetens för att bedriva ett sådant projekt finns på Institutet och skulle väl passa vår profil där de samhällseliga effekterna står i fokus.

Världsekonomin väntas växa 3-4 gånger under de kommande 40 åren som en följd av stark befolkningstillväxt och en inkomstökning i världen. En ökande konkurrens uppstår mellan olika slags markanvändning. Det sätter svenskt skogsbruk och svensk landsbygd i en ny situation; ekonomiskt, socialt och politiskt. Den svenska skogsnäringen arbetar på en global naturresursmarknad men är samtidigt djupt institutionaliserad i det svenska landskapet. En kraftigt stegrad efterfrågan på skogsprodukter skulle få omfattande konsekvenser. Vilka möjligheter växer fram? Vilka värden hotas? Vi kommer att arbeta med internationella skogsfrågor i Mistra-projektet *Future Forest* som leds av SLU, Umeå universitet och Skogforsk, och där Institutet medverkar med projektet *Forestry at the Cross-roads*.

Konsekvenser av teknisk utveckling

Den tekniska utvecklingen har varit och kommer även i framtiden att vara basal för välfärdens utveckling. De teknologiska frågorna tillhör de områden där samhället lägger ner stora resurser för forskning och utveckling. Forskning om de sociala konsekvenserna och samhällets möjligheter att påverka dessa villkor utgör i sammanhanget en försvinnande liten del. Samtidigt visar den ekonomiska historien att den tekniska utvecklingen förändrar

samhället i grunden, inte minst arbets- och livsvillkoren. I framtiden kommer yrken att försvinna eller omformas och nya tillkomma, med en rad sociala följd. Med dessa förändringar ändras livsvillkoren och nya institutioner uppkommer. Institutionell förändring har ofta varit ett direkt resultat av att aktörer och intressen i samhället observerat de sociala effekterna av ny teknik. Många av de områden som Institutet studerar påverkas också av dessa effekter: arbetslöshet, generationsväxlingen på arbetsmarknaden, utanförskap, genusrelationer, utbildning och integration.

Inom framtidsstudierna finns en tradition att undersöka de framtida sociala konsekvenserna av teknisk utveckling. I slutet av 1960-talet började man inom den amerikanska regeringen arbeta mer systematiskt med *technology assessment* (teknikbedömning) som inriktades på att studera och upptäcka oväntade, oönskade och indirekta samhälleliga konsekvenser av ny teknisk utveckling. Med teknik avsågs inte bara artefakter utan även sociala tekniker som skatte- och socialförsäkringssystem. Det började också ställas krav på noggranna analyser av teknikens följd utifrån etiska frågeställningar. Syftet med teknikbedömningarna var att de skulle fungera som ett *early warning system* (tidigt varningssystem) för politiker och beslutsfattare. Genom att utreda de sekundära och tertiära effekterna av ny teknik, snarare än de primära avsiktliga effekterna, skulle man få djupare insikt i vad som kunde hända när ny teknik blev introducerad i samhället. Bedömningarna skulle vara förutseende och adaptiva, snarare än reaktiva och symptomatiska.

I Sverige blev teknikbedömning aldrig ett stort ämne, utan upptogs till stora delar i det vidare området framtidsforskning. Många storföretag bedriver verksamheter under rubriken *technology foresight* eller *technology forecasting business intelligence* eller omvärldsanalys. Negativa effekter av teknik är i allmänhet oavsiktliga. Ändå har detta ofta blivit följderna då ny teknik har införts. I vissa fall har skadeverkningarna kunnat förutses, men i många fall har de blivit kända först långt i efterhand med allvarliga konsekvenser som följd.

Ett område som Institutet har påbörjat ett arbete kring rör de datorbaserade virtuella världarna som idag befolkas av miljontals användare världen över. En konsekvens av den digitala revolutionen är dess inverkan på kunskapsproduktion och hur vi definierar kunskap. Kunskapens demokratisering och händelsernas transparens förbättras genom ökad tillgänglighet och möjlighet till spridning, men kan samtidigt bidra till dess förflackning genom bristande källkritik och möjligheter till kontroll och propaganda. En annan viktig fråga är den som brukar gå under rubriken kontroll- och övervakningssamhället. Teknologin har också fört med sig nya former av brottslighet och en ny nätverksbaserad internationell terrorism.

Stora investeringar i infrastruktur utgör en grundläggande del av den tekniska utvecklingen: bredband, trådlösa kommunikationer, transportsystem och inte minst energisystem. Dessa investeringar formar förutsättningar för samhället långt in i framtiden. Framtidsstudierna har därför alltid haft ett stort intresse för att undersöka och förstå infrastrukturinvesteringarnas planeringsprocess och genomförande, intressen och aktörer, samt politiska visioner, strategier och beslut.

Många projekt vid Institutet har en tydlig koppling till den svenska infrastrukturen. Vi har arbetat med framtidens bosättningsmönster, migration, funktionella regioner, kommunsystemets utveckling, e-förvaltning – alla frågor som är relaterade till transportsystem och IT-infrastruktur. Utvecklingen mot ökad pendling är både en politisk vision och en förväntad trend i lokal och regional planering. Tanken på sammanväxande

arbetsmarknadsregioner styr mycket av väg- och järnvägsbyggandet. Internet framstår alltmer som ett teknikgenomslag vars hastighet, omfattning och förlopp inte har sin motsvarighet i tidigare teknikgenombrott. På några områden är dessa förändringar mycket konkreta. De statliga myndigheterna genomgår snabba förändringar. Ny avståndsöverbryggande teknik kopplar samman olika nivåer inom en och samma myndighet och öppnar för en större rumslig flexibilitet.

Genus, omsorg och livscykeln

Det finns viktiga frågor som varje samhälle måste ta ställning till och som genomsyrar det på olika nivåer. En sådan fråga är genusrelationer. Det moderna samhället har inneburit stora förändringar när det gäller relationer mellan kvinnor och män och kvinnors ställning i samhället. Men formell jämställdhet är inte det samma som reell jämställdhet. Olika såväl synliga som osynliga mekanismer och processer inom organisationer och institutioner reproducerar en etablerad genusordning. Kön är bundet till en värderingsskala genom olika kulturella och institutionella processer som heller inte är lätta att lagstifta bort eftersom de inte alltid är formaliserade. Förändring och kontinuitet präglar alltså genusrelationerna, och jämställdhet kvarstår som en fråga med stor framtidsrelevans.

Institutets forskare har börjat rikta ljuset mot familjeliv, jämställdhet och omsorg ur ett livscykelperspektiv – delar av samhällslivet som sällan tillskrivs någon mer central roll i framtidsstudier mer generellt, men som är viktiga frågor i och för människors liv. Det är också sådana frågor som upptar mycket av den allmänna samhällsdiskussionen. Vi vet att människors vardag och de beslut och överväganden som görs där är präglade av samhällets genusrelationer och får betydelse inte bara för de enskilda individerna utan också på samhällsnivå. Att vardagslivets förändringar trots detta inte tillmäts betydelse på samhällsnivå handlar ofta om makt och om vem som definierar vad som är framtidsfrågor.

Samtidigt är det möjligt att peka på att det svenska samhället nu ställs inför utmaningar som har sin grund just i vardagslivets utformning och i relationerna mellan män och kvinnor. Några långsiktiga trender på vardagslivets område är en åldrande befolkning, en stigande andel ensamhushåll, fler ensamstående föräldrar och ombildade familjer, fler samkönade relationer och en allt mindre andel barn. Att familjelivets former förändras behöver inte innebära att den omsorg och närhet som ofta förknippas med just familjeliv går förlorad. Den antar nya skepnader både inom familjen och i olika former av avlönat omsorgsarbete.

Välfärdstatens institutioner är under press, inte minst när det gäller välfärdstjänsternas finansiering och särskilt möjligheterna att möta ökade behov av äldreomsorg. I en tillbakablick har välfärdstjänster riktade till människor i livets skilda faser utvecklats på olika sätt. När det gäller omsorg om äldre har välfärdsstatens insatser minskat medan familjens oavlönade insatser har ökat. Samtidigt har barnomsorgen byggts ut och omfattar idag fler barn än någonsin. När det gäller arbetskraftsrekryteringen till omsorgssektorn i sin helhet, finns det skäl att tro att såväl den nationella och som den internationella migrationen kommer att spela en allt viktigare roll, oavsett val av finansieringsform.

En utmanande fråga för framtiden är hur människors behov av omsorg ska tillgodoses i ett framtida landskap av nya familjerelationer och välfärdsinstitutioner. En lika central fråga är hur barns, gamlas och andra gruppers omsorgsbehov kan mötas med bevarad välfärd för både den som behöver och den som ger omsorg. Vilka utvecklingslinjer kan skönjas vad gäller ansvarsfördelning mellan familjer och välfärdsinstitutioner och mellan kvinnor och män i

oavlönat och avlönat omsorgsarbete i framtidens Sverige? Vad kan dessa förändringsprocesser betyda för förståelsen av familj, manlighet och kvinnlighet och för relationen mellan könen?

Institutet har tidigare arbetat med forskning om familjer i ett genusperspektiv. Ambitionen är att fördjupa detta i ett nytt projekt med fokus på omsorg och närhet i ett livscykelperspektiv. Ambitionen är att studera omsorg även i andra former av nära relationer än de som bygger på släktskap. Omsorg och ansvar är dimensioner som kan finnas i olika typer av nära relationer, vare sig dessa är inom eller utanför familjen, obetalda eller betalda. Genusperspektivet är centralt för analysen, men det måste kompletteras även med andra perspektiv som klass, etnicitet, och sexuell läggning i intersektionalitetsperspektiv. Genom att uppmärksamma komplexiteten i dessa frågor kan Institutet bidra både till att lyfta fram genus, omsorg och närhet som viktiga frågor i framtidsstudier och att föra forskningen om individers nära relationer ur ett genusperspektiv framåt.

Nationell och global migration

Att flytta är en betydelsefull händelse som inte bara påverkar livet för den enskilde flyttaren, utan även det samhälle som tar emot flyttaren och det samhälle varifrån flytten skedde. Eftersom antalet flyttningar ökat såväl inom Sverige som mellan länder – och förväntas öka ytterligare – får det genomgripande konsekvenser för det svenska samhället och världen i stort. En följd av att migrationen blivit en av de viktigaste globala samhällsfrågorna har efterfrågan på kunskaper om migrationen, dess drivkrafter och konsekvenser på individ och samhällsnivå, ökat.

En särskild aspekt gäller arbetskraftsmigration. Eftersom befolkningen i Europa (och även andra delar av världen) åldras samtidigt som fruktsamheten sjunker i potentiella utvandrarländer är det sannolikt att arbetskraftsmigration kommer att bli en ännu viktigare fråga i framtiden. Samtidigt ökar också utvandringen från Sverige. Till stor del handlar detta om återflyttande f d invandrare, men också många svenskfödda flyttar från Sverige. Ökad migration är såväl en konsekvens av, som en drivkraft, i globaliseringen. Ur ett svenskt konkurrensperspektiv är det därför av stor betydelse att öka kunskapen om dessa flyttströmmar. Flyttningen ökar också inom Sverige, något som kommer att ha stor betydelse både för regioner med nettoinflyttning och -utflyttning. Vissa forskare har förutspått att arbetslösheten i vissa regioner långt från landets storstäder snabbt kan komma att övergå i arbetskraftsbrist när de ”sista stora kohorter” som bor kvar ska pensioneras under 2010-talet. Migrationen är dessutom av särskild vikt för att förstå den regionala befolkningsdynamiken eftersom dess betydelse ökar med den geografiska detaljnivån.

Befolkningsfrågor har under de senaste åren varit ett framträdande område inom Institutets forskning. Skälet till detta är att en befolknings storlek och sammansättning är grundläggande för att kunna förstå såväl samhällets behov som förutsättningar att uppfylla behoven. Det finns numera en allmänt spridd insikt om befolkningsutvecklingens betydelse för ekonomisk utveckling och tillväxt. Befolkningsutvecklingen kan dessutom prognostiseras fram i flera decennier med en acceptabel tillförlitlighet vilket gör befolkningsstudier till en nyckelfaktor för att kunna förstå hot och möjligheter för den framtida samhällsutvecklingen. Migrationen är emellertid den svåraste komponenten att bedöma vad gäller befolkningsförändringar, eftersom den till skillnad från födelse- och dödstal, är mer påverkbar, ger snabba effekter på befolkningsammansättningen och, naturligtvis, har helt andra drivkrafter.

Betydelsen av kunskap om migration för Institutets verksamhet reflekteras också i att migrationsrelaterade projekt har försiggått inom många av Institutets tidigare teman. För närvarande finns tre forskargrupper inom Institutet med separata projekt inriktade direkt mot migrationsfrågor. Ambitionen är att genom en strategisk satsning under programperioden etablera ett fördjupat samarbete mellan dessa forskargrupper. Här finns viktiga komparativa fördelar med migrationsforskningen vid Institutet; dels de befintliga nätverken med internationellt ledande migrationsforskare, dels tillgång till empiriska datamaterial som ur såväl svenskt som internationellt perspektiv erbjuder unika möjligheter att belysa den samtida migrationen.

Profilområden

Befolkning och ekonomi

Institutet för Framtidsstudier har profilerat sig som en internationellt ledande forskningsmiljö när det gäller utveckling av metoder för att med stöd av demografiska prognoser förutsäga framtida ekonomiska och sociala trender. Efter att under 1990-talet ha setts som en relativt underordnad faktor, erkänns idag demografien av allt fler som en fundamental drivkraft för ekonomisk och social utveckling. Demografiska trender har visat sig ha en kraftig inverkan på sparande, ekonomisk tillväxt, handelsmönster, budgetbalans, pristrender, bostadsbyggande, fertilitetsförändringar, migration och t o m på risken för våldsamma konflikter. Demografiska förändringar har pekats ut som en av de viktigaste faktorerna bakom den snabba tillväxten i länder som Taiwan, Korea, Kina, och Indien, men också en förklaring till den svaga tillväxten i många afrikanska länder. Under 2000-talet har medvetenheten vuxit om de stora demografiska förändringar som väntas i Europa, och på många politikområden genomförs det förändringar som syftar till att möta de negativa effekter på BNP-tillväxten som väntas när befolkningen blir allt äldre.

Demografins betydelse avspeglas på olika sätt i Institutets forskningsprogram för perioden 2009-2013. I programprojektet *Välfärdsstatens finansiering* är den åldrande befolkningen en av de utmaningar vars konsekvenser ska analyseras. I utvecklingsprojektet *Nationell och global migration* analyseras både möjligheterna att använda invandring för att kompensera låga födelsetal, och hur migrationsströmmar inom Sverige kan jämna ut eller förvärpa regionala obalanser i åldersstrukturen. Samtidigt är det viktigt att behålla kompetensen när det gäller metoderna för demografiskt baserade framtidsstudier. Ett inslag i denna metodutveckling är att det under perioden kommer att bli möjligt att utvärdera de demografiskt baserade prognoser för olika makroekonomiska trender som för 8-10 år sedan togs fram vid Institutet. Träffsäkerheten i dessa framtidsstudier ger de stöd för att demografisk baserade prognoser är ett användbart verktyg.

Institutets forskare har etablerat forskning av olika slag kring hur de intergenerationella överföringssystemen påverkas av de kraftiga förändringarna av åldersstrukturen. Den förskjutning uppåt i åldrarna som skett under föregående årtionden av alla aspekter av vuxenetableringen, speciellt vad gäller högre utbildning och familjebildande, är av flera anledningar oroande. En del av denna forskning kommer att fördjupas i programprojektet *Välfärdsstatens finansiering*. Den kommande generationsväxlingen i svensk arbetskraft ställer en rad frågor också inför den närmaste framtiden, vilket är föremål för en rad analyser vid Institutet. En stor ungdomskohort är på väg in på arbetsmarknaden och den stora fyrtilialistikohorten är på väg ut. De unga kan i de flesta fall inte direkt ersätta fyrtilialisterna. De saknar erfarenhet, de bor inte på samma orter, de har andra typer av utbildning och många av dem behöver ytterligare utbildning.

Det internationella projekt som Institutet deltagit i kring generationsrelationerna har syftat till att bygga upp jämförbara intergenerationella nationalräkenskaper som bokför flödena mellan generationer och som ger dataunderlag för en bred komparativ forskning kring hur institutionella särdrag påverkar dessa system. De utmärkta svenska databaserna ger möjlighet att närmare analysera frågeställningarna på många olika nivåer, från individerna, deras arbetsställen och deras bostäder till kommunala och regionala nivåer.

Ett annat spår i den här forskningen gäller arbetskraftssituationen för de äldre med fokus på efterfrågesidan och kring könsolikheter i pensionsvillkor. Dessa är viktiga pusselbitar för bedömningen av den framtida arbetsmarknadsutvecklingen. Andra forskningsprojekt har också pekat på viktiga könsskillnader i kombinationen av barn, utbildning och karriär. Könsskillnader i regionala högskoleeffekter liksom ålderseffekter på lokala arbetsmarknader är fortfarande till stor del oförklarade. Nu pågående forskning utvärderar i vilken grad försenat barnafödande, långa studietider och ökande fattigdom bland de unga kan bero på luckor och bristande koordination i socialförsäkringarna.

Att förutsäga framtida befolkningsstruktur samt de ekonomiska konsekvenserna av den åldrande befolkningen är en ytterst komplex uppgift eftersom det råder denna växelverkan mellan demografi och ekonomi. Forskarna vid Institutet har utvecklat en simuleringsmodell – ett datorprogram – för att kunna analysera växelverkan mellan demografi och ekonomi där ovan nämnda komplexitet beaktas. Detta ger oss möjlighet att göra kontrafaktiska experiment och se hur förändringar i institutioner påverkar framtida utfall, både vad avser ekonomi och demografi.

Regioner i omvandling

Institutet har etablerat en stark tradition av geografiska framtidsstudier. Här finns en betydande och bred kompetens kring rumsliga aspekter på samhällsorganisationen. Profilmrådet rymmer dels demografiska framtidsstudier som ger en detaljerad kunskap om hur Sveriges ortssystem och bosättningsmönster, dels institutionella studier kring samhällsorganisationen; framtidens kommuner och regioner, omvandlingen av geografien i statlig verksamhet, frågor om tillgänglighet för olika slags service osv. I fokus står omorganiseringen av offentlig sektor, pådriven av ny teknologi, strävan efter kostnadseffektivitet, ökade krav på anpassningsbarhet och skärpt internationell konkurrens.

Under perioden 2008-2011 löper ett större projekt med finansiering av Vetenskapsrådet: - Sveriges nya Geografi, inom ramen för profilmrådet. Studien fördjupar analysen av ett antal frågeställningar kring de svenska regionernas framtid.

Ett viktigt begrepp som forskargruppen har arbetat med är omvandlingen av organisationers rumslighet i riktning mot nätverk. Etablerade administrativa gränser överskrids och blir allt mer flexibla när kommuner, landsting och regionala myndigheter samverkar för att fullgöra det offentliga uppdraget på mer effektiva sätt. Samtidigt har den digitala tekniken öppnat för en ny slags virtuell närvaro i landskapet som gör att t ex myndigheter kan erbjuda en ökad eller oförändrad tillgänglighet trots att lokala och regionala nivåer försvinner eller får starkt förändrade arbetsuppgifter. På många sätt sker en geografisk frikoppling mellan en viss tjänst och den som använder tjänsten. Huruvida detta leder till en förnyad kraft i urbaniseringen eller om det växer fram nya lokaliseringfaktorer är en öppen fråga.

Utifrån ett institutionellt perspektiv har mycket av omvandling av de svenska regionerna bestämts av förändringar på nationell nivå i synen på vad som är statens roll. Vi har i olika

sammanhang pekat på utvecklingen av konkurrensstaten, synen att staten ska engagera sig mer aktivt för att främja näringslivets konkurrenskraft. Det är en utveckling som inneburit mer fokus på tillväxt i relation till välfärd, en tydligt mer internationell orientering och, när det gäller regionernas uppgifter, en förskjutning i riktning mot ekonomins utbudssida; innovationssystem, näringslivskluster och utvecklingspolitik framhålls starkare medan de traditionella välfärdsuppgifterna har tonats ner under en 20-30-årsperiod. Området har tydliga kopplingar till såväl migrationsområdet som till frågan om den svenska välfärdsstatens framtid.

Barns och ungas uppväxtvillkor

I ett hundraårsperspektiv har det skett en dramatisk förändring när det gäller barnens andel av befolkningen. Kring sekelskiftet 1900 var nästan 40 procent under 20 år, idag handlar det om drygt 20 procent. Om de många barnen för hundra år sedan innebar en utmaning för samhället är förhållandet idag det omvända. Ett samhälle behöver barn och barns villkor är därför en central framtidsfråga. Under det sena 1900-talet har begrepp som barnperspektiv och barnets bästa fått genomslag i samhällsdebatten; Barnpolitik har blivit ett eget politikområde. Barns samhällsstatus har förändrats i viktiga avseenden, men utvecklingen präglas också av andra tendenser som ökade klasskillnader i vissa områden, regionala olikheter vad gäller satsningar och villkor samt svårigheter att få tillträde till arbetsmarknaden. Föräldraskap och barndomen innebär nya utmaningar för både familj och samhälle.

Barn har begränsade möjligheter att själva påverka sin situation och deras uppväxtförhållanden är i hög grad beroende av andra: av relationen till föräldrarna och av föräldrarnas ekonomiska och sociala situation, och av relationen mellan stat och familj och stat och individ. De förskjutningar som sker av intresset för olika frågor i den offentliga politiken kan få stor betydelse.

Vid Institutet har det under de senaste programperioderna bedrivits flera projekt med barn och familj i fokus. Mer övergripande områden har varit familjeformer och föräldraskapets villkor; barns medborgarskap; barn, unga och arbete samt marginaliseringsprocessers betydelse för vuxenblivandet. Under 2009 avslutas ett större projekt kring de långsiktiga konsekvenserna av barns uppväxtvillkor med finansiering från VR, samtidigt påbörjas ett FAS-stött projekt om fosterbarn.

Socialpolitik och ofärd

Välfärdsinstitutionernas omvandling har varit det underliggande temat för en rad projekt som bedrivits vid Institutet under de senare forskningsprogrammen. Det handlar ytterst om medborgarskapets grund i termer av enskilda människors rättigheter och skyldigheter gentemot stat och familj. För att förstå vad som händer på det lagstadgade området följer vi vad som händer med individuell och kollektiv privat försäkring. Den demografiska utvecklingen sätter fokus på de samhällsinstitutioner som är viktiga för gamla människor, som pensioner och äldreomsorg. Av skäl som utvecklats på andra håll i detta program har vi anledning att uppmärksamma de system för bland annat utbildning, försäkring och hälsa, som har betydelse för den framtida skattebasen. Forskarna vid Institutet utgör därmed en viktig resurs för att följa trender och förändringar i hur samhället organiseras, och vad detta får för konsekvenser för enskilda människors välfärd.

Det socialpolitiska intresset riktas naturligt nog mot brister i välfärden. I efterdyningarna av 1990-talets ekonomiska krisår finns indikationer på en polarisering av välfärdens fördelning såväl i tiden som i rummet. Även om välfärden under 2000-talet i genomsnitt förbättrats,

också för många resurssvaga grupper, finns det tydliga empiriska observationer av ökad, eller fördjupad ofärd för mindre grupper. Den kanske tydligaste trenden av detta slag rör det långvariga socialbidragstagandet. Under 2000-talet har kurvorna för det långvariga bidragstagandet rört sig försiktigt nedåt, men trots detta har en ökande andel av socialbidragstagarna kommit att utgöras av människor med mer stadigvarande behov av hjälp. År 2006 visade den högsta noteringen i modern tid. Från och med 2002 innehåller den nationella socialbidragsstatistiken uppgifter om utbetalt socialbidrag för varje enskild månad under året, vilket vi studerar inom ramen för ett externfinansierat projekt.

Polariseringen förefaller också ha ökat i termer av kumulerad ofärd. För grupper som under 1990-talet hade en särskilt ogynnsam välfärdsutveckling tycks ofärden minska under 2000-talets inledning, men det sker samtidigt som vi ser en ökning av gruppen med många samtidiga välfärdsproblem. Polariseringen i rummet har ytterligare en dimension som vi ämnar fördjupa våra studier kring. Det är därför av stor vikt att fortsätta följa dessa trender och inte minst fördjupa analyserna kring segregationens eventuella konsekvenser för såväl individer som samhällsutvecklingen i stort.

Den ”Europeiska sociala modellen ”

Frågan om en europeisk social modell kom upp på dagordningen inom EU i samband med att de franska och nederländska befolkningarna i sina respektive länders folkomröstningar sa nej till den nya konstitutionen för Unionen. Institutet och dess forskare har på olika sätt deltagit i den dialog som följt under senare år, genom ett antal studier med uppenbar relevans för den europeiska dagordningen på detta område. Flera studier har genomförts av Institutet, ibland i samarbete med Institut für Demographie (IFD) i Wien, med finansiering från den Europeiska kommissionen. Institutet ingår sedan år 2006 också i ett så kallat 'Network of Excellence', som fått stöd inom EU:s sjätte ramprogram. Nätverket har arbetsnamnet RECWOWE ('REConciling Work and Welfare') och arbetar med studier av förhållandet mellan arbetsmarknad och välfärdsstat. Därutöver har Institutets forskare publicerat ett antal studier kring den socialpolitiska utvecklingen i Europa som grundats på ett långsiktigt engagemang i komparativ välfärdsstatsforskning, som också är vidare än den diskussion som pågår inom EU och socialpolitiken.

Ett exempel är frågan om hur makt och ansvar skall fördelas mellan nationalstat och lokalsamhälle som under senare år vunnit ökad aktualitet i takt med att de flesta västländer bevittnat en utveckling där befogenheterna hos regioner och kommuner gradvis ökat i omfång medan centralmaktens inflytande minskat. Inom den Europeiska unionen har dessutom nationalstatens makt utmanats av supranationella avtal och bestämmelser, som inte bara anger ramar för hur den nationella politiken kan utformas utan också inlemmar denna i en gemensam europeisk agenda. I takt med att makt förskjuts upprättas också nya typer av mer eller mindre institutionaliserade samarbeten mellan olika aktörer – det sammanlagda resultatet av de komplexa nätverk som då utvecklas benämns ofta som multi-level governance. Begreppet ”rescaling” har använts för att understryka att den vertikala omfördelning av makt som sker inte bara är en gradvis förskjutning, utan någonting som i grunden förändrar förutsättningarna för såväl socialpolitiken som marknadens mekanismer.

Ett antal projekt har under de senaste åren drivits kring ekonomisk och social politik i ett utvecklingsperspektiv. Här har Institutet samverkat med en rad nationella och internationella partners. FN:s forskningsinstitut för social utveckling UNRISD har medverkat i flera projekt liksom International Organisation for Migration (IOM) i Genève. Dessa samarbeten har även inkluderat medverkan från en rad enskilda forskare från världens samtliga kontinenter. Vi har

även skrivit rapporter och deltagit i utbildningsinsatser för FN:s ekonomiska kommission såväl för Latinamerika (ECLAC) i Santiago de Chile som för Vietnamese Academy of Social Sciences (VASS) och UNDP i Hanoi. Institutet samarbetar med Nordiska Afrikainstitutet (NAI) och forskare i Sydafrika kring jämförande studier av socialpolitik i den afrikanska kontexten. Här finns också uppenbara kopplingar till studier som i första hand kan sorteras under profilområdet Befolkning och ekonomi, där Institutets forskare samarbetar med FN:s institut för befolkningsstudier UNPFA.

Strategier för verksamhetens organisation

Verksamheten vid Institutet har utvecklats till att under 2008 omfatta närmare ett 50-tal anställda. De allra flesta av dessa är forskare och många är knutna på deltidskontrakt. Institutet är en välfungerande tvärvetenskaplig miljö.

Institutet behöver inför den kommande programperioden förhålla sig till redan existerande forskningsmiljöer och här kan man tänka sig åtminstone fyra olika roller för de anställda att spela: inventeraren, samordnaren, initieraren eller uppstickaren. Dessa roller svarar i sin tur mot olika ambitionsnivåer vad gäller de olika temans organisation och finansiering:

- *Inventeraren*: inventera den forskning som bedrivs och utröna i vilken utsträckning som den svarar upp mot Institutets krav på framtidsrelevans.
- *Samordnaren*: ställa samman en antologi med bidrag från forskare verksamma inom forskningsfältet. En antologiredaktör som får i uppdrag att leda arbetet rekryteras externt.
- *Initieraren*: stimulera till forskning kring temats kärnfrågor med tydlig framtidsrelevans. Här handlar det om att mera explicit täcka in vita fläckar på forskningskartan. Forskare rekryteras och får i uppdrag att skriva ansökningar till forskningsråden, samt att bedriva egen forskning.
- *Spetsforskaren*: skapa en forskningsmiljö med viss varaktighet som konkurrerar med existerande centrumbildningar. Rekrytering av en grupp av forskare som får i uppdrag att skriva ansökningar till forskningsråden, samt bedriva egen forskning.

Förhållandet mellan befolkningsutveckling och samhällsinstitutionernas förändring är den röda tråd som löper genom samtliga forskningsteman och integrationen mellan teman har redan resulterat i fruktbara samarbeten. Det fortsatta arbetet syftar till att tillvarata och utveckla den kompetens som byggts upp under de senaste åren. Det finns mycket starka skäl att värna om kontinuitet, vilket bottnar i såväl tematiska som metodmässiga överväganden. I de tidigare forskningsprogrammen återkommer samma typ av teman i något olika tappningar. Det handlar något förenklat om teman kopplade till det goda livet, å ena sidan, och till det effektiva samhället, å den andra sidan. Det finns alltså skäl att verka för en fördjupning av analyserna. Metodskälen har att göra med de i forskningsprogrammen återkommande ambitionerna till metodutveckling för framtidsstudier som på det hela taget saknar kumulativa inslag. En viktig förklaring är de svenska framtidsstudiernas förankring i de traditionella akademiska disciplinerna. Det finns en betydande inläringstid innan nya forskare kan bidra till metodutvecklingen. Ytterligare ett skäl till att verka för kontinuitet är det faktum att Institutet idag är involverat i studier av samhällsförhållanden som framstår som centrala för utvecklingen under överblickbar tid. Organisatoriskt finns det också skäl att verka för kontinuitet mot bakgrund av de nätverk kring framtidsstudier och omvärldsanalys som Institutets forskare systematiskt byggt upp regionalt, nationellt och internationellt.

Samtidigt finns det uppenbara skäl för att verka för förnyelse. Ett grundläggande motiv är att varje program innebär en avgränsning som har att göra med de begränsade resurser som Institutet förfogar över och att framtiden s.a.s. omfattar allt. Det finns därför skäl att verka för tematisk förnyelse.

Institutets uppgift är att stimulera den svenska framtidsdebatten. Samtliga projekt vid Institutet har informationsplaner för att säkerställa detta. Institutet har utvecklat goda arbetssätt för att kommunicera vetenskapliga resultat till den allmänna debatten. Den utåtriktade verksamheten riktas dels mot en bred allmänhet, dels mot nyckelgrupper av särskild strategisk betydelse. Det utåtriktade arbetet fungerar allt bättre men uppdraget att stimulera debatten kring viktiga framtidsfrågor bör fortsätta att utvecklas.

Forskningsprogrammet skall utvecklas och preciseras till konkreta projekt i samarbete med dem som skall medverka. Det nya forskningsprogrammet kommer att innebära förändringar av forskningsorganisationen. Det blir en tydligare produktorientering för de olika projekt och områden som identifierats. För att etablera en arbetsordning som säkerställer detta sker en förändring av arbetsformerna i samband med att det nya forskningsprogrammet träder i kraft, vilket också gäller det utåtriktade arbetet.

De ekonomiska förutsättningarna för Institutets verksamhet styrs i praktiken av hur statsbidragsfinansieringen kan utnyttjas strategiskt för nya satsningar och hur väl forskarpersonalen sedan lyckas med externfinansieringen. Rekrytering av kompetent personal är en kritisk fråga och här spelar attraktiviteten i Institutet som arbetsplats en avgörande roll.

Fastställt av styrelsen 2008-12-02